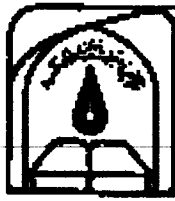

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰ / ۱۱ / ۲۴

دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

016143

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ

رئیس اطلاعات و ارتباطات علمی ایران
تیمسار

شخصیت و کارنامه سیاسی تیمورتاش

در دوره پهلوی اول

۳۶۶۲۳

به راهنمایی:

جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری

۳۴۰۰
عج فرزندان
اج افسام

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد علی اکبری

نگارش:

محمد رضا قویدل

تیر ۱۳۸۰

نابیدیه هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

عضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه آقای محمد رضا قویدل تحت عنوان (شخصیت و کارنامه سیاسی تیمورتاش در دوره پهلوی اول) را از نظر ساختار و محتوا بررسی نموده و پذیرش آنرا جهت تکمیل درجه کارشناسی ارشد، پیشنهاد می کند.

اعضای هیئت داوران:

۱-استاد راهنما: دکتر سید هاشم آقاجری

۲-استاد مشاور: دکتر محمد علی اکبری

۳-استاد ناظر: دکتر غلامحسین زرگری نژاد

۴-استاد ناظر: دکتر مصدق رشتی

۵-نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر سید هاشم آقاجری

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته تاریخ است که در سال ۱۳۸۵ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر سیدحامد اکمچری و مشاوره جناب آقای دکتر محمد علی البرکی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگاه چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توفیق کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجناب محمد رضا قریب دانشجوی رشته تاریخ، منقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

تقدیم به پدر و مادر بزرگوارم

آنان که آسمان نیلی قلب پر مهرشان بی افق و دریای عمیق محبت و ایثارشان بی ساحل است.

تقدیر و تشکر

در اینجا بر خود لازم می دانم تا از راهنمایی های ارزنده و مساعدتهای فکری جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری که از اندیشه بارور ایشان در مسیر آموزش و حل مشکلات این پژوهش بهره مند گردیدم تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد علی اکبری، استاد مشاور این پژوهش، که با رهنمودهای مفید و به جای خود، اینجانب را بهره مند نموده و در ارائه کاری قابل قبول پشتیبان من بودند کمال امتنان و سپاسگزاری را دارم.

چکیده

همزمان با تاسیس سلسله پهلوی، تیمورتاش به عنوان مرد شماره دو ایران، به سمت وزارت دربار منصوب شد. شاید مهمترین عوامل صعود تیمورتاش به این منصب، حمایت از رضا شاه در جریان تغییر سلطنت از قاجاریه به پهلوی و تشابه شخصیت این دو از لحاظ تربیت نظامی بود. این عوامل باعث شد که وی پس از طی مدارج ترقی در مدت هفت سال وزارت دربار خود عملاً نخست وزیر حقیقی ایران باشد.

تیمورتاش که تحصیلات خود را در روسیه سپری کرده بود با مشاهده تفاوت موجود در نظام سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دو کشور سعی داشت در جریان وزارت دربار خود دگرگونی اساسی در نظام سنتی جامعه ایران به وجود آورد. پیاده کردن قوانینی نظیر نظام وظیفه اجباری، قانون اتحاد لباس و ... از این دسته اصلاحات بود که اجرای این موارد آن هم با زور، نشان از نا آگاهی وی از نیازهای جامعه آن روز ایران داشت.

سیاست خارجی نیز از مسایل دیگری بود که تیمورتاش در آن نقش اساسی داشت. وی به عنوان کارگردان سیاست خارجی هدفش بیشتر احقاق حقوق مشروع و تمامیت ارضی ایران بود. مذاکرات وی با روسها و انگلیسیها در جریان قضیه نفت و لغو کابیتولاسیون حاکی از این امر بود. سختگیری تیمورتاش در سیاست خارجی سبب شد که نوعی سوء ظن برای انگلیسیها در مورد وی نسبت به گرایشهای ضد انگلیسی او به وجود آید. زیرا وی از این نکته غافل بود که این قدرتها مخصوصاً انگلستان چندان در برابر حفظ منافع خود حاضر به عقب نشینی نیستند.

شخصی کردن قدرت از سوی تیمورتاش سبب ایجاد نوعی غرور در وی شد که این امر موجب بی اعتمادی و انزجار سایر دولتمردان ایرانی از وی شد. این مساله علاوه بر جریانات سیاسی دیگر سبب سعایت دولتمردان ایرانی و دولت انگلستان به طور غیر مستقیم از تیمورتاش نزد رضاشاه شد که عاقبت منجر به سقوط وی از اریکه قدرت شد.

فهرست مطالب

- کلیات تحقیق..... ۱
۱. سوالات اصلی تحقیق و بیان مساله..... ۱
۲. فرضیات..... ۲
۳. اهداف تحقیق..... ۳
۴. سابقه و ضرورت انجام تحقیق..... ۳
۵. روش انجام تحقیق..... ۳
۶. معرفی و نقد منابع..... ۴
- الف: اسناد و مدارک..... ۴
- ب: خاطرات..... ۵
- ج: مطبوعات و جراید..... ۹
- مدخل:

- طبقه بندی نخبگان سیاسی ایران دوره پهلوی اول..... ۱۰
- فصل اول:

- شرح زندگانی تیمورتاش (۱۳۰۰-۱۲۶۰ش)..... ۱۴
- ۱-۱- دوران کودکی..... ۱۵
- ۱-۲- ورود به صحنه سیاست ایران..... ۱۷
- فصل دوم:

- تیمورتاش و مجلس چهارم (۱۳۰۲-۱۳۰۰ش)..... ۲۷
- ۱-۲- نمایی کلی از اوضاع سیاسی ایران در هنگام افتتاح مجلس چهارم..... ۲۸
- ۲-۲- احزاب سیاسی مجلس چهارم..... ۲۹
- ۳-۲- رد اعتبارنامه های یاران سید ضیاء الدین..... ۳۰
- ۴-۲- تیمورتاش و مشیرالدوله..... ۳۲
- ۵-۲- تیمورتاش و رئیس الوزرای قوام..... ۳۳
- ۶-۲- تیمورتاش و وزارت عدلیه..... ۳۶
- ۷-۲- تیمورتاش و والیگری کرمان و بلوچستان..... ۳۸
- نتیجه..... ۴۰

فصل سوم:

- تیمورتاش و مجلس پنجم..... ۴۲
- ۱-۳- اوضاع سیاسی ایران قبل از افتتاح مجلس پنجم..... ۴۳
- ۲-۳- تصویب اعتبارنامه تیمورتاش..... ۴۵
- ۳-۳- نقش تیمورتاش در مجلس پنجم..... ۴۹
- نتیجه..... ۵۳

فصل چهارم:

- وزارت دربار و اوضاع داخلی ایران (۱۳۱۱-۱۳۰۴ش)..... ۵۴
- ۱-۴- عوامل موثر در صعود تیمورتاش به وزارت دربار پهلوی اول..... ۵۵
- ۲-۴- تیمورتاش و نظام وظیفه اجباری..... ۵۷
- ۳-۴- تیمورتاش و نظام اتحاد لباس..... ۶۰
- ۴-۴- تیمورتاش و مجلس شورای ملی..... ۶۳

- ۶۴-۱-۴-۴- تیمورتاش و مجلس ششم.....
- ۷۰-۲-۴-۴- تیمورتاش و مجلس هفتم.....
- ۷۳-۳-۴-۴- تیمورتاش و مجلس هشتم.....
- ۷۸-۴-۴-۴- تیمورتاش و مجلس نهم.....

فصل پنجم:

- ۸۰- سیاست خارجی ایران در دوره وزارت دربار تیمورتاش.....
- ۸۱-۱-۵- سیاست خارجی ایران در بدو وزارت دربار تیمورتاش.....
- ۸۴-۲-۵- روابط سیاسی ایران و شوروی در دوره وزارت دربار تیمورتاش.....
- ۸۸-۳-۵- تیمورتاش و انقواء کابیتولاسیون.....
- ۹۲-۴-۵- تیمورتاش و مسائل مربوط به خلیج فارس.....
- ۹۷-۵-۵- تیمورتاش و انقواء امتیازنامه نفت داری.....
- ۱۰۷- نتیجه.....

فصل ششم:

- ۱۰۸- سرانجام تیمورتاش.....
- ۱۰۹-۱-۶- تیمورتاش در سراسییبی سقوط.....
- ۱۱۱-۲-۶- توقیف تیمورتاش.....
- ۱۱۳-۳-۶- محاکمه تیمورتاش.....
- ۱۱۶-۴-۶- علل سقوط تیمورتاش.....
- ۱۱۷-۱-۴-۶- عوامل داخلی موثر در سقوط تیمورتاش.....
- ۱۱۹-۲-۴-۶- عوامل خارجی موثر در سقوط تیمورتاش.....

فصل هفتم:

- ۱۲۲- فعالیتهای فرهنگی ادبی تیمورتاش.....
- ۱۲۶- نتیجه.....
- ۱۲۸- منابع و مأخذ.....

کلیات تحقیق

۱- سوالات اصلی تحقیق و بیان مسأله

سلسله پهلوی در سال ۱۳۰۴ هـ ش روی کار آمد. یکی از سیاستمدارانی که در ظهور و استقرار حکومت رضا شاه نقش مهمی ایفا کرد، تیمورتاش بود. تیمورتاش قبل از تأسیس سلسله پهلوی در سمتهای سیاسی نظیر والی گری گیلان، کرمان و... به ایفای نقش پرداخت. وی که در دوره‌های دوم تا پنجم مجلس به عنوان نماینده مجلس ایفای نقش کرده بود در دوره‌های ششم تا نهم، سرنوشت انتخابات مجلس شورای ملی را رقم می‌زد و مستقیماً در انتخابات مجلس اعمال نفوذ می‌کرد.

از سال ۱۳۰۴ هـ ش که تیمورتاش وزارت دربار پهلوی را بر عهده گرفت تا سال ۱۳۱۲ هـ ش که در زندان قصر فجر درگذشت، سلسله وقایعی رخ داد که برای روشن شدن تاریخ سلسله پهلوی و یا بهتر است گفته شود، روشن شدن تاریخ معاصر ایران باید به آن اشاره کرد. شخصیت سیاسی تیمورتاش در رابطه با شخص اول کشور یعنی رشا شاه، رابطه وی با روسها و انگلیسیها، جریان نفت داری و بسیاری جریانات دیگر از مسائلی هستند که تاکنون جواب قاطع و صحیحی به آنها داده نشده است. سیاست خارجی عصر پهلوی اول مخصوصاً در دوره وزارت دربار تیمورتاش تا حد زیادی گنگ و مبهم است نوع رابطه ایران با این دول که خود یکی از عوامل سقوط تیمورتاش می‌باشد نیازمند کاوش و بررسی دقیق می‌باشد.

سوالات اصلی تحقیق

- ۱- نقش و جایگاه تیمورتاش در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و... رضا شاه چه بود؟
- ۲- موضع قدرتهای بزرگ (شوروی و انگلستان) در سیاستهای تیمورتاش چه بود؟
- ۳- علل سقوط تیمورتاش چه عواملی بود؟

۲- فرضیات

- ۱- تیمورتاش به عنوان وزیر دربار رضا شاه، مرد شماره دو ایران و رابط بین شاه و دیگر رجال ایران و گرداننده چرخ مملکت بود.
- ۲- نقش قدرتهای بزرگ در سیاستهای تیمورتاش به دو صورت کاملاً متفاوت بود.
الف - انگلیسیها که از سختگیری تیمورتاش در مذاکرات نفت و کلاً در روابط ایران و انگلیس ناراضی بودند، به طور غیر مستقیم به سقوط او کمک کردند.
ب - روسها که سیاست عدم همکاری تیمورتاش را با دولت انگلیس می‌دیدند چندان از عملکرد تیمورتاش ناراضی نبودند.
- ۳- علل سقوط تیمورتاش عبارتند از:
الف - مداخله مستقیم تیمورتاش در تمامی امور سیاسی کشور
ب - سعایت سیاستمداران داخلی از او نزد شاه به علت حسادت آنها نسبت به موقعیت تیمورتاش
ج - سختگیری‌های وی در سیاست خارجی که منافع دول انگلیس و روسیه را به خطر می‌انداخت

۳- اهداف تحقیق

هدف از نوشتن رساله، آشنایی کلی و تحلیل بعضی از حوادث دوره وزارت دربار تیمورتاش است. در ضمن به بررسی عوامل موثر در روی کار آمدن تیمورتاش و نیز به عللی که موجب سقوط وی گردید می‌پردازیم. وقایعی از قبیل الغاء نفت داری، انتخابات مجلس شورای ملی در این دوره و روابط خارجی ایران از جمله مسایلی هستند که سعی شده است در مورد آنها ارزیابی دقیق و تحلیل صحیحی به عمل آید.

۴- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

در مورد این پژوهش، تاکنون تحقیق مستند و علمی خاص صورت نگرفته است و تحقیقاتی که در زمینه تاریخ معاصر ایران با این عنوان صورت گرفته است بیشتر به بررسی گذرا و صوری شخصیت مورد نظر پرداخته و از آوردن هر نوع تحلیل در مورد مسائل اصلی مبری هستند لذا با توجه به موضوع در روش ساختن قسمتی از تاریخ معاصر ایران ایجاب می‌کرد که پژوهش مستقلی صورت پذیرد.

۵- روش انجام تحقیق

روش انجام تحقیق در این پژوهش، روش تحقیق و پژوهش تاریخی است. روش تاریخی نوعی مشاهده غیر مستقیم می‌باشد و تکیه محقق براساس مدارک و نوشته‌ها و اسناد، در منابع اولیه و تحقیقات جدید است که با نقد و بررسی آنها نتایج جدیدی را عرضه می‌دارد و مطالبی را تأیید یا تکذیب می‌نماید.

۶- اهداف تحقیق

- ۱- روش ساختن و شفاف کردن گوشه‌ای از تاریخ معاصر ایران.
- ۲- بررسی ابعاد شخصیتی تیمور تاش در جریان تحولات سیاسی، اجتماعی در دوره پهلوی اول.
- ۳- تجزیه و تحلیل نحوه مقابله تیمور تاش با سیاستمداران معاصر خود و نوع دیپلماسی وی در قبال قدرتهای بزرگ زمانه خویش.

۷- معرفی و نقد منابع

با آنکه شمار منابع در حیطه تاریخ معاصر ایران فراوان است اما مطالعه انتقادی و همه سویه منابع این دوره به گونه‌ای آشکار مورد کم توجهی قرار گرفته است. منابع استفاده شده در زمینه شخصیت سیاسی تیمور تاش بیشتر در لابلای نوشته هایی است که مربوط به عصر رضا شاه می باشد که برای بررسی و نقد آنها می توان آنها را به چند دسته تقسیم کرد:

الف - اسناد و مدارک:

با آنکه اهمیت اسناد برای دریافت واقیتهای تاریخی تردیدناپذیر است اما توجه به مجموعه‌های گرانقدر اسناد تاریخی در ایران سابقه کوتاهی دارد. در حال حاضر مراکز اسناد تاریخی متعددی در ایران فعال است که هر یک، بخشی از اسناد تاریخی را در اختیار دارند. در روند این پژوهش سعی شده نویسنده در حد امکان و توان، بهره لازم را از این مراکز و سازمانها ببرد.

حجم اسناد استفاده شده متعلق به مرکز اسناد ریاست جمهوری در این نوشتار زیاد است که البته اکثر این اسناد متعلق به سالهای ۱۳۱۲-۱۳۰۴ هـ ش یعنی سالهای وزارت دربار تیمور تاش می باشد. سبب تراکم اسناد در این مرکز در حد فاصل سالهای مذکور آن است که بخش زیادی از اسناد این

مراکز در واقع اسناد وزارت دربار می‌باشد. وزارت دربار در سالهای وزارت دربار تیمور تاش بسیار فعال بود، وی در واقع صحنه گردان اصلی دولت و حتی مجلس و سیاست داخلی و خارجی بود. در این میان، اسناد مربوط به اتحاد لباس، قیام علیه نظام اجباری، اسناد الغاء نفت داری و انتخابات در دوره پهلوی اول مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

البته به جز مرکز اسناد ریاست جمهوری، مراکز اسناد موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و مرکز اسناد انقلاب اسلامی نیز مورد مراجعه قرار گرفتند و علاوه بر اینها اگر بتوان مذاکرات و مصوبات مجلس را هم ردیف اسناد دولتی یاد کرد صورت مذاکرات مجلس شورای ملی به ویژه دوره‌های چهارم تا ششم مورد توجه قرار گرفتند.

ب- خاطرات

در زمینه خاطره نگاری کتب متعددی درباره اواخر دوره قاجاریه و دوره پهلوی در دست می‌باشد. در این کتب اطلاعات گرانبهایی در مورد تیمور تاش چه قبل و چه بعد از انتصاب به وزارت دربار پهلوی وجود دارد. البته با توجه به شخصیت سیاسی تیمور تاش و رقابت وی با بعضی دیگر از سیاستمداران آن دوره، در بعضی از کتب خاطرات، جهت گیری‌هایی از روی غرض ورزی نسبت به وی وجود دارد که باید با احتیاط به آنها رجوع کرد. در اینجا سعی شده است چند نمونه از مهمترین کتب خاطرات که به نوعی در مورد شخصیت تیمور تاش و اوضاع سیاسی و... زمان او لب به سخن باز کرده‌اند به شیوه انتقادی نگاه شود.

۱- خاطرات و خطرات: حاج مهدی قلی خان مخبر السلطنه هدایت که شش سال در دوره پادشاهی رضا شاه بر مسند رئیس الوزرای تکیه زده بود، خاطرات مهم و ارزشمندی به جای گذاشته که خود، آن را «خاطرات و خطرات، توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه از از دوره زندگی من» نام نهاده